

Ungváry Rudolf

EGY TÉVEDÉS TANULSÁGAI

NÁDAS PÉTER TEMETÉS CÍMŰ DARABJA A SZKÉNÉ SZÍNPADÁN
1982-BEN (KÉZIRAT)

- 0.1. Én, meg Gaál Erzsébet, Székely B. Miklós és Nádas Péter is gondolkodunk. Ez önmagában senkit sem érdekel. Érdekelni – gondolom – a két színészt és az író is az érdeklő, hogy mit cselekedhetünk. Általában mindannyiunkat érdeklő, hogy mit cselekedhet a másik. Ezért nézzük meg a színdarabokat.
  - 0.1.1. Nádas megírta a *Temetést*. Jó alkalom, hogy megtudjuk, mit értett ezúttal ő a cselekvésen.
Gaál és Székely B. nem csak eljátszották a darabot a Szkéné színpadán, maguk is rendezték. További alkalom megtudni, mit értettek ők a cselekvésen. Talán az is kiderül, hogy mit értettek ők azon, amit Nádas cselekedett.
Most tehát megtudhatják ők is – meg mindenki, aki ezt hivatalból, itt nem részletezhető speciális okokból tudni akarja, anélkül, hogy különösebb intézkedési ráfordításába kerül –, hogy mit értek én azon, amit ők cselekedtek külön-külön és együtt is.
  - 1.0. A *Takarítás* (1977) és a *Találkozás* (1979) után a *Temetés* (1980) mélylélektanilag a lelki nagytakarítás egy-egy állomása. Nem véletlenül választotta szerzőjük a színházat terepül. A színpad téridő-rendszerében a puszta előfordulásokra lecsupaszított lét önmagában drámai.
    - 1.0.1. Nádas mindhárom darabját egy-egy térbeli (Kienholz-)képre lehetne redukálni. Bennük a darabidő végül nullára dermed. Ez az igazság pillanata: az az állapot, amikor az elképzelés és a valóság teljesen fedésbe kerül. Egyetlen pillanatra. Ez van, hirdeti a zsákutca. És a célelés, a realizmus eme kiábrándító és embertelen diadalának pillanatában bevágódik – nehogy a nézőnek kelljen kést ragadnia, mert már végképp nem bírja ezt a kilátástalanságot – egy, az életet, az elkötelezetlenséget képviselő gondolat, és ízzé-porrá zúzza a meghatározottságok rendszerét, helyt adva a szerző reflexiójának, mellyel kimentti magát a puszta valóság szükségképpen hazug poklából.
      - 1.1. Ez lenne a darab. Hogyan fest mindez a megvalósításban? Erről szól ez a kritika. Vegyük sorra, milyen előfordulások vannak a darabban:
        - 1.1.1. Az *objektumok* – ha a fehérre meszelt színpadteret nem számítjuk – a két színész képviseli. Ha tetszik: egy férfi és egy nő. A lényeg, hogy különbözzék a nemük. Lelkük mélyén ugyan lehetnének hermafroditák. Ez volna a legjobb, de lehetetlen. Legalábbis a valóságban.
        - 1.1.2. A *mozgások* – a nembeszéd és a nemcselekvés. A nembeszéd is beszéd, a nemcselekvés is cselekvés. Csak speciálisabb valamik.

Nádas Péter Temetés című darabjának bemutatójáról,
Szkéné Színpad.
Gaál Erzsébet és Székely B. Miklós szereplésével.
B. Müller Magda felvétele, 1982.

A lényeg, hogy az objektumok se beszélni, se cselekedni nem tudnak. Ez a beszédjük és a cselekvésük: a szó megakadályozza, hogy bevallják szeretetüket, a cselekvés megakadályozza, hogy megéljék szeretkezésüket.

Aki kíváncsi rá, hogyan ábrázolja magyar szerző ezt a teljesen hétköznapi valóságot, az végigszenvedheti ezt a darabot (az unalomtól vagy az érintettségétől). Az volna a legjobb, ha a két szereplő egyáltalán nem beszélne és egyáltalán nem cselekednék. De ez lehetetlen, mert akkor nem lenne színdarab. Olyan lenne, akár az élet.

- 1.1.3. A *tulajdonságok* végtelen változatosságából a darabban már csak egyetlen egy marad: a nemérvés, amely erősebben hat a nézőre, mint a pusztán érzés, hiszen speciálisabb, tehát konkrétabb.

Ez a nemérvés időnként átszop valami állatiaságba, és akkor nagyon plasztikus. Ilyen, amikor a két színész csak „halkan sziszegni kezd, a színésznő halk sziszegéssel válaszol, s ettől kezdve a lehető legváltozatosabb hangokat adják ki magukból, anélkül, hogy elmozdulnának a helyükről, s oly módon, hogy a különböző hangok egymásra felelnek, egyre erősebbek lesznek, s egyre barátságtalanabbak, egészen az artikulálatlan ordításig felívelve, majd lassan visszaereszkedve onnan, egymáshoz és egymásba simulva, egyre halkabban és bensőségebben, egészen a csendig, melyet csak fokozatosan, késleltetve, kitérőkkel érnek el.” De hát az állatról köztudott, hogy nem emberi, szükségképpen nem érzés. De az is lehet, hogy amit most állatiasnak – és nemérvésnek – nevezünk, valójában emberi.

- 1.1.4. Van még egy negyedik kategória: a *kapcsolatok*. Ez az, ami a darabban nincs. Az objektumok (a két színész) – mint Nádás darabjaiban annyiszor – a nyíltszíni közönségeiket külön-külön végzik, legfeljebb a szavak azok, melyeket egyformán „váltanak”: „- Most jó? - Jó. - - Nagyon jó. - - Jajj, nagyon jó.”

Az aligha kapcsolat, hogy időnként megragadják egymást, ütök, tépik. Fogalmilag ez nem kapcsolat, annál inkább az a valóságban. A valóságban ugyanakkor nem számít kapcsolatnak, ami a darabban az: hogy a múltjukat mindketten egy-egy koporsóban őrzik bábuk formájában. Hogy egyformán beszéd- és cselekvésképtelenek, hogy egyformán emberek. Tehát itt is: nemkapcsolatok.

- 1.2. Antiszínház, mondhatnák erre a hozzáértők. Ez az, amiről szó sincs. A nemcselekvés, a nembeszéd csak annak nem cselekvés, nem beszéd, aki a cselekvés, a beszéd lényegét nem érti.
- 1.2.1. Ez a darab az érzékek matematikája. Csak a hülyéknek antiszínház, csak az intézkedőknek botrány, csak a szakembereknek csemege. Ezek mind elmúlnak. A darab marad: gondosan megírt, rendes munka, mert reflexiót tartalmaz. Reflexió tárgyára, a nemcselekvésre, a nemgondolkodásra, erre az egész létező nemlehetőségekre.

„Az ember kitalál egy történetet, hogy valamit ne kelljen kimondani.”

- 2.0. Miről is van valójában szó?

- 2.1. A darab előterében két koporsó, bennük a szereplők múltját képviselő bábok.

Már ott kezdődik minden ebben az előadás-változatban, hogy nem lett volna szabad a színpad hátsó részében tartani őket.

A darabban két szereplő, akik sehogysem találják egymásra. Végig ott ágálnak értelmetlenül és értetlenül egymással szemben, akár két, tanácstalan állat. Nem tudják, nem értik, hogy miért nem megy.

Így telik el egy óra. Godot-ra várva. Megint, mint annyiszor. Itt-ott megrendültség. A nézők között. Akik értik. Mi volna ezen érthetetlen?

Nem lehet olyat elkövetni, amit eddig is ne követtek volna el, és nem lehet olyat előírni, aminek az ellenkezőjét ne írhatnák ugyancsak elő. A színészek néha meg-megemelik a koporsó fedelét, belenéznek, csinálhatnának bármit, annak ellenkezője is lehetséges volna.

- 2.2. És akkor. Mintegy utolsó kísérletként: a férfi előszedi a nő, a nő előszedi a férfi bábuját, és az egyik a másikat, a másik az egyikét halálra szurkálja.

Kész, a darab véget ért.

De akkor nem történt semmi. Ezért volt érdemes a darabot megírni? Meg előadni?

- 2.3. Miért nem történt semmi? Mert a darab egészéhez képest nem történt semmi. Az se használt volna, ha fordítva teszik, és mindegyik a saját múltját semmisíti meg a másik szeme láttára. Hogy a másikat befogadhassa. Hogy ne zavarjon ebben a befogadásban a múlt. Ez a mazochista változat volna, szemben az előbbi, sadista változattal. Egyik se új, mindig is ez történik, tehát nem történt semmi.

Akármelyik megoldással, a darab e két színésszel a realitások foglya. Vegetálás. Vegetálnak a színészek, az intézkedők, a szakemberek és a nézők.

- 3.0. Miközben mindenki azt hiszi, hogy érti. Saját gyávaságukat, sadizmusokat, mazochizmusokat látva azt hiszik, hogy ez a megoldás a megoldás. Semmiben sem különböznek a darabtól, a darab rendezőtől, azaz a két színéssztől. Nincs egyetlen tulajdonság sem, amely megkülönböztetné a felsoroltakat egymástól. Nincs egyetlen szabály, mely csak egyetlen valakire lenne érvényes, a többire nem. Holt unalom.

- 4.0. Csakhogy az eredeti darab nem ezt a befejezést tartalmazta.

- 4.0.1. Nádas a legutolsó előtti legeslegutolsó másodpercben, amely neki még megadatott, nem irgalmazott – saját magának. És senkinek.

Egyetlen egy dologban nem irgalmazott, de ezáltal egyetlen egy olyan tulajdonságot sikerült meghatároznia, mely csak az övé. Amelyhez hasonló a darabban sehol sem fordul elő.

- 4.1. Az eredeti darabban ugyanis a férfi kiküldi a nőt (ez még lehetne fordítva is, de nyilván: Nádas nem nő, még ha szeretne is olykor az lenni). És aztán mindkét bábuval végez. A műveletet *maga* végzi el. Magára vállalja a másik műveletét is. Hogy a másik kimaradjon belőle. Hogy a másik mentes legyen tőle. Vagy, teljesen elvontan, hogy az egyik a másiktól legalább egy tulajdonságban különbözzék.

- 5.0. Logikailag ebben a darabban arról van szó, hogy ez az utolsó kombináció nem

következett magából a darabból. Mert a darabban csupa páros kombináció fordul elő. Melyek egymást végzetesen meghatározzák. Az utolsó kombináció viszont nem következik abból a világból, melyet ez a darab ábrázol. Ha tetszik, nevezhetjük ezt az utolsó kombinációt az irgalomnak. Ami által a férfi lett az erősebb. Nyilván, erre is vágyott, de nem a szokásos módon oldotta meg, ahogy addig mindent mindenki az erőfölény érdekében. Amire addig a darabban senki és semmi sem volt képes. Ha mindenki elkötelezettje a realitásnak, akkor legalább egy valaki legyen, aki elkötelezetlen.

- 6.0. A két színész, Gaál Erzsébet és Székely B. Miklós megkísérelte a lehetőséget. Ennyire futotta tőlük. A nemlehetséges, amivel Nádás fejezte be, nem sikerült nekik.

Azért nem sikerült nekik, mert az egyik nem ment ki. Ezáltal egyik se különbözött a másiktól. Ezzel hozták a papírformát: azt, hogy senki sem bírja elviselni, hogy a másik különbözzék tőle.

Valamelyiknek ki kellett volna mennie, az egyiknek ki kellett volna küldenie a másikat, hogy magára vállalhassa a különbséget. E két színészen múltott, nem Nádason, hogy melyik legyen ez. Ebben döntési helyzetben voltak, de csődöt mondtak.

Csődöt mondtak, mert elkötelezettek maradtak a saját valóságuk iránt. Holott a darab szellemében legalább egyiknek nem lett volna szabad elkötelezettnek lennie. Még a saját szakmájuk szabályainak sem. Amely előírta nekik, hogy nem lehet egy színész, aki az egész darabidőben a játék 50 %-át adta, az utolsó, legdöntőbb pillanatban kiküldeni. Tehetetlennek bizonyultak a színészi szakma törvényeinek gyilkos, tönkretevő tautológiájával szemben. Ahogy tehetetlen a realitás a realitással szemben.

- 7.0. Akik azt hiszik, megrendültek a darab vége láttán, saját maguktól rendültek meg, nem attól, amit Nádás írt. A saját gyáva sorsuktól rendültek meg. Újra csak önmagukat határozták meg önmagukkal. A lehetőséget a lehetőséggel. Egyben a nemlehetséget a nemlehetséggel. Holott a lehetőséget a nemlehetséggel kellett volna meghatározni, de ettől a két színész és rendező szakmai semmitmondása megfosztotta a darabot, egyúttal a nézőit. Ennyire azért nem kellett volna sajnálniuk magukat.
- 8.0. Csak a különözőségnek van értelme. Csak az elkülönülés lehetősége ad értelmet az egyesülésnek. Csak a gyalázat ad értelmet az irgalomnak.
- 9.0. Nádás darabját Magyarországon csak olyan színház játszhatná némi sikerrel, melyben a lehetséges kibírhatalanságát a nemlehetséggel szembesítik. Az elnyomást a szabadsággal. Ezt a darabot jól ma csak az amatőrök, a dilettánsok és a hülyék lennének képesek eljátszani. Mint a példa mutatja, a hozzáértők csak csődöt mondhatnak. Mert nem akadnak olyan rendezők, és nem akadnak olyan színészek, akik szabadok.
10. -

A fenti kritikát 1982 tavaszán úgy írtam, hogy tudtam, megjelenésére semmi remény.

Az alábbi utószót fűztem hozzá a barátaimnak, akiknek akkoriban megmutattam.

Az eredeti darabot – a *Színház* 1980. novemberi számának mellékletében jelent meg – még nem olvastam, amikor első találkozásom vele a Szkéné egyik előadásán megesett.

Miután láttam a darabot, nem értettem. Miért döntött Péter úgy, hogy a két szereplő egymás – és nem ki-ki a saját – bábuját öli meg? Mi az az algoritmus, amelynek alapján a két lehetségesnek látszó megoldás közül – egymásét vagy ki-ki a magáét – az írónak pont azt kellett választania, amelyiket én láttam a Szkéné színpadán? Mivel tudom, hogy Péter döntéseinek oka van, rettenetesen nyugtalanított, hogy én a lehetséges okok helyén csak hiányt tapasztalok. Ezért – néhány napos eredménytelen töprengés után – felvettem a telefonkagylót, és megkérdeztem Péter-től, minek alapján választotta a színpadon látott megoldást.

– Azt nem én választottam – felelte –, hanem a színészek. Az eredeti szövegben nem ez állt, hanem – mivel a férfi mindvégig gyengébbnek érezte magát, mint a nő – az, hogy a férfi kiküldi a nőt, hogy maga végezhesen a két bábuval, s ezáltal mégis erősebbnek bizonyuljon a nőnél.

Kiderült még, hogy a két színész közül egyik se bírta elviselni, hogy a döntő, befejező rész előtt kimenjen, és ezért került sor az említett megoldásra. Péter még azt is elmesélte, hogy nemcsak a két színész, hanem korábban, az eredeti kézirat olvastán mások is abszurdnak találták a végül nyomdafestéket látott befejezést: a színházkritikus Molnár Gál Péter például szakmailag tartotta lehetetlenségnek, Örkény pedig kérve-kérte őt, hogy írja át a valóságidegen megoldást. Csupa szakember.

Ezeket már ismertem: ezeket a realitásigenlőket, ezeket a valóságfoglyokat, ezeket a profikat. Alig kaptam levegőt. Így került sor arra, hogy megírjam a saját értelmezésemet.